

Павле Ивић

ЕПОХА КРИСТАЛИЗАЦИЈЕ СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА (1878–1918)

Војислав Ј. Илић, који по Скерлићевим речима „у поезији значи оно исто што и Лаза К. Лазаревић у приповеци: уношење писмености, књижевности и уметности”, пречистио је песнички језик и ослободио га баналности. Од Илића потичу први српски стихови који и данас звуче елегантно на један савремен начин. Његовим делом коначно је одвојен језик главног тока српске уметничке поезије од вуковских фолклорних исходишта. Претерано повођење српских песника пре Илића за народном песмом произлазило је из криво схваћеног угледа Караџићевих збирки усмене литературе. Није се схватало да различити друштвени корени и интелектуални хоризонти уметничке и фолклорне поезије захтевају и друкчије језичке облике и стилске поступке.

Песници који су дошли непосредно после Илића узимали су за узор његове стихове, тежећи да достигну његову разрађеност и углачаност израза. Убрзо затим пошло се и даље. Године после 1900. биле су доба новог усавршавања песничког језика. Док се код Илића осећала руска инспирација, сада је за углед узимана француска поезија. Са Јованом Дучићем и Миланом Ракићем песничка реч је постала интелектуалнија, а ускоро затим Владислав Петковић Дис и Стеван Луковић освојили су нове просторе у исказивању чисто лирских садржаја,¹ док је Милутин Бојић обогатио српски стих реториком снажног звука. Сви они заједно оспособили су језик српске поезије за изражавање једног модернијег сензитивитета. Свест о историјском значају епохе била је јака у том покољењу и није случајно Ракић истицао „(да смо) колену нашем нов језик с новим осећајем дали”.

¹ Језиком неких од поменутих писаца бавили су се А. Белић, *Поводом Ракићева језика*, Наш језик, н. с., IX (1959), 217–219, и Ј. Мелвингер, *О неким синтаксичким особеностима у поезији Владислава Петковића-Диса*, Зборник за филологију и лингвистику, VII, Нови Сад 1964, 109–119.

Почетак новог доба у српској есејистици огласила је, изненада, још 1889. године блиставо писана студија *Бомарше* младог Богдана Поповића. Иза раније неслућене разноврсности и гипкости реченице, свежине обрта, стилске углађености и понегде видљиво тражене непосредности у општењу са читаоцем стајао је пишчев брижљив рад, а још више добра француска школа. У својим програмским списима Поповић је угледање на развијеније прокламативно означио као најважнији задатак тренутка: „Страна књижевност је данас српској најпотребнија.” У таквом ставу одзвањала је свест тадашњих водећих српских интелектуалаца о томе да мала земља која се касно нашла на почетку стазе успона не може себи дозволити луксуз да сама, самоучки, осваја тековине које други одавно имају. Држећи деценијама катедру теорије књижевности и упоредне књижевности на београдској Великој школи, односно универзитету, Богдан Поповић је био у положају да своја схватања претвара у дело. Додуше, плодови његовог рада у том правцу нису дошли одмах. Најистакнутији књижевни историчари и критичари у последњој деценији XIX века, аутори као Светислав Вуловић и Љубомир Недић, били су формирани пре него што је почео зрачити Поповићев утицај.² Тај је утицај одлучно превагнуо око 1900. године, кад је на позорницу ступио изузетно даровити Поповићев ученик Јован Скерлић, који је својим примером и ауторитетом битно допринео да писање о књижевности у српској средини постане књижевније и да се претвори у један од најчитанијих књижевних родова. Полетно писане странице Скерлићевих дела унеле су у српску литературу једну нову, моћну речитост, истовремено с неусиљеношћу у изражавању. Уосталом, неколико година пре Скерлића почео је писати Павле Поповић, такође врстан стилист образован на француским узорима. У годинама после 1900. правник, социолог и историчар Слободан Јовановић дао је обрасце одличног интелектуалног стила. Његова јасна, одмерена реченица на ненаметљив начин, али уверљиво, износи на видело логику ствари, узрочне везе међу чињеницама и збивањима.

Четири поменута професора београдског универзитета, више него било ко други, заслужни су за стварање онога у науци недовољно дефинисаног, али ипак изразито иновативног и препознатљивог начина писања познатог под именом београдског стила.³ Тај „стил”, најјасније уочљив у

² Једно синтаксичко питање у језику тога аутора предмет је рада М. Радовића *Реченице с анонимним агенсом у језику Љубомира Недића*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, XIV/1, 181–190.

³ На београдски стил су се освртали, поред осталих, Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, 1953³, 434–435, А. Белић, *Београдски стил*, Наш језик II (1934), 193–200, и *Београд и књижевни језик*, Наш језик VII (1940), 193–196, и И.

есејистици, књижевној критици и сродним областима прозе, у ствари није врста стила у правом смислу те речи. Стил неминовно варира у зависности од жанра текста и теме писања, а и протагонисти београдског „стила” били су снажне индивидуалности, са себи својственим личним изразом. Оно чиме се њихови списи у целини одвајају од свега што им је претходило, јесте проширење изражајних могућности. Богатији речник, разуђенија синтакса, боља прилагођеност тона и темпа излагања предмета о којем је реч, интелектуализованост језика кад је то потребно – то су обележја текстова који најпотпуније оличавају београдски стил. „У Србији, у Београду, у чисто националној средини, далеко од туђих утицаја, у општој и свестраној употреби коју језику може да да само једна чисто национална држава, ствара се нов књижевни језик, слободан, жив, крепак, гибак, живописан, увек у покрету и стварању” (Скерлић).

Скерлић је схватао од колике је вредности било формирање, први пут у историји, широког круга српских интелектуалаца разних струка, и то у средини где је српскохрватски био и матерњи језик безмало сваког појединца, и где над њим није било језика надређеног по службеној употреби или по надмоћном културном престижу – какви су били мађарски, немачки и италијански у разним пределима Аустро-Угарске у којима су живели Срби. Отуда језичко осећање писаца из београдског средишта није било помућено тешким притиском неког другог језика, нити је било оне језичке несигурности која се јавља у одбрани од таквог притиска, и која гони у неприродно и скучено изражавање. С правом је истицана „слобода и лакоћа језичког стварања” као обележје београдског стила.⁴ Срећно је деловала и блискост дијалекта Београда и шире околине екавском књижевном језику. Та је блискост омогућила да се створи средина – млађе поколење образованих људи рођених у граду – у којој је књижевни језик био уједно и матерњи језик. Тако повољни услови нису постојали свуда на земљишту српскохрватског језика. У Загребу су се у то доба говорила два језика, српскохрватски и немачки, и у српскохрватском два наречја, домаће кајкавско у свакодневном општењу и штокавско као књижевни и службени језик. Посредно, и београдски стил много дугује победи Вуковог начела „пиши као што говориш”, само што је остварење тог начела сад имало нов садржај: победу урбаног језика уз престанак угледања на сеоски начин казивања. Тако се књижевни језик коначно удаљио од стања кад су се у њему сусретале компликована и гломазна

Секулић, *О београдском стилу*, у књизи *Говор и језик*, Сабрана дела Исидоре Секулић, XI, Нови Сад, 1966, 139–153.

⁴ А. Белић, *Београдски стил*, Наш језик, II (1934), 197.

немачка реченица и неразрађена, често неспретна фолклорна. Из доба владавине београдског стила потичу први прозни текстови чији језик и данас звучи савремено – ни старински, ни народски, ни натегнуто. Своју очувану свежину и актуелност тај језик дугује високом степену своје лексичке попуњености и устаљењу граматичке норме и „ситним” појединошћима, које наступа с уходавањем књижевног језика и настанком знатног фонда успешних литерарних остварења која служе и као језички узор. Другим речима, уобличавање књижевно-језичког стандарда било је, у свему битном, завршено. За каснији период остали су само уношење нових речи за нове појмове и она врста богаћења која проистиче из језичког трагања писаца.

Процвет књижевног језика у одсеку XX века до Првог светског рата само је употпуњавање и довршавање развоја започетог у претходном раздобљу. Не треба губити из вида да се Поповићев *Бомарше* појавио још 1889. године, а да се велике новине у језику приповедне прозе (Лазаревић) и уметничке поезије (Војислав Илић) везују за још раније време – крај седамдесетих и осамдесете године. Што је још важније, друштвени услови за појаву онога што ће се остварити као „београдски стил” прикупљали су се и деловали су постепено, током неколико деценија, у ослобођеној земљи отвореној за европску културу, упркос свим недаћама неразвијености и лоших режима.

Доба успона београдског стила било је и време најјачег француског утицаја на књижевни језик код Срба. Одушевљење за француску културу и француску демократију, лектира француских књига, јаке политичке везе, школовање многих младих људи у Француској или у француском делу Швајцарске, све је то допринело да се као идеал усвоје прозирна јасност и наоко лежерна елеганција којима се одликују најбољи писани производи француског духа, али и да у језик уђе мноштво француских речи. Лексеме из тог извора примане су углавном без отпора; знање француског језика било је и ствар моде и престижа те су га људи радо показивали. Француска лексика се ширила нарочито у областима културе (*пејзаж, сиже, фелџон, есеј, влаер, пикторескан, жанр, нијанса, ансамбл*) и у „салонском” речнику помодног друштва (*шармантан, бриљантан, серкл, жур, бонтон, поза, парфем*).⁵ Поједини изрази из овог круга одраније су били стекли право грађанства у српском књижевном језику, долазећи

⁵ Недостају студије о француским језичким елементима у књижевном језику код Срба, али постоје радови који се тичу првенствено језика хрватске средине, где је француски утицај био нешто слабији него у Београду: K. Spalatin, *L'influence du français sur le vocabulaire du croate*, Annales de l'Institut français de Zagreb 5, Zagreb 1941, 191–205; B. Franolić, *Les mots d'emprunt français en croate*, Paris 1976.

најчешће преко немачког. Сада су, међутим, ти изрази постали обичнији и трајно се учврстили у језику.

У сенци брзог напретка књижевног језика крајем XIX и почетком XX столећа остајали су озбиљни недостаци и слабости у том језику, међу њима и такви који ће оптеретити касније доба.

Напредак књижевног језика није био праћен одговарајућом кодификацијом, оличеном у речницима, граматикама и другим приручницима који би тадашње стање описали и нормативно утврдили. Текућа лексикографија је давала само практичне двојезичке приручнике ефемерне вредности, а граматике, намењене школској употреби, нису се битно удаљавале од језика Вукових и Даничићевих дела, укључујући ту и народне песме у Вуковим збиркама. Ондашња претежно историјска и компаративна оријентација језичке науке, код нас као и другде у свету, није ишла на руку раду на задовољавању потреба савременог језика. У времену кад се српска наука, с Јованом Цвијићем, Александром Белићем, Михаилом Петровићем и другима, први пут у широј мери пробила до нивоа водећих дела светске науке, ни језичка истраживања нису заостајала. Белић је тада стекао велико име у славистици изврсним студијама о српскохрватским дијалектима, постављеним увек тако да осветле дубље односе међу словенским језицима у прошлости. У исто време Стојан Новаковић и Љубомир Стојановић задужили су науку објављивањем мноштва средњовековних текстова значајних за проучавање старог језика; од њих су остали и за оно време врло добри граматички уџбеници у традицији вуковског језика. Новаковићу, уосталом, припада и заслуга да је иницирао израду великог академијског речника савременог српског језика. Његова програмска беседа *Српска краљевска академија и неговање језика српског*⁶ изнела је у јавност идеју о томе, а припремни радови у Академији почели су 1893. године. Речник је био замишљен као огромна, исцрпна збирка података. Прикупљање грађе је трајало деценијама, патећи од малобројности стручних људи спремних да се посвете том послу и од ограничености средстава. Први том монументалног тезауруса изашао је тек 1959. године.⁷ Замисао је била сувише амбициозна да би могла донети користи поколењу из којег је потекла.

Ни расположење међу водећим писцима није било наклоњено раду на култури и нормирању књижевног језика. Скерлић је презирао „фило-

⁶ Глас СКА, X (1888), 1–87.

⁷ До овог тренутка (лето 1981) изашло је десет обимних томова *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (до речи *кукутица*). Речник је Академијино издање, израђује се у Институту за српскохрватски језик у Београду.

лошке догматичаре” и извргавао руглу њихова „зановетања” и „беспосличарска причања”. Пишући много и брзо, он није имао времена ни воље да обрати пажњу на језичку правилност. Њему су промицали некњижевни облици из разговорног језика, међу којима је било дијалектизама шумадијско-војвођанске говорне области (*променуо, седити, ладан, изгору, сво време*) и заосталих славеносрпских или чиновничких русизама (*учасник, начальник*).⁸ Као и неки други истакнути писци његовог времена, он је понекад на француски начин употребљавао број *један* као неодређени члан („он је једна велика тековина”). Скерлићев ноншалантни однос је типичан за став образованих људи у тадашњој Србији. Нагли спонтани процват књижевног језика је стварао утисак да је довољно имати добро језичко осећање, а да граматичке „ситнице” нису достојне труда.

Немар према језичкој правилности није могао учинити лошим књижевна дела даровитих писаца, али је терминологија мање-више свих струка трпела штету од тога што није било организованог старања да нови термини буду увек коректно сачињени, да својим саставом одговарају значењу и да се добро уклапају у терминолошки систем. Напори помињаних филолога и неколицине других посленика на овом пољу нису били довољни да обухвате мноштво нових термина, а ни увек срећно усмерени, па су њихови предлози често остајали неприхваћени. Терминологија је страдала и од неуједначености: догађало се да се исти појам означава са два разна израза. Двојство је најчешће потицало отуда што је један од двају термина настао у хрватској средини. Све живља културна узајамност између Срба и Хрвата отвара је широке могућности за презимање речи. Крупну улогу играла је и околност да се велики део Срба нашао на подручју или у сфери утицаја хрватског службеног и стручног језика: Срби у Хрватској и Славонији, у коју је тада спадао и Срем, Срби у Далмацији, укључујући и Боку, а после аустријске окупације 1878. и Срби у Босни и Херцеговини. Хрватски изрази који су продирали у Ср-

⁸ Због овога је Скерлића оштро критиковао Јован Живановић у приказу Скерлићеве књиге *Омладина и њена књижевност*, Бранково коло, XIII (1907), 84–89. Додуше, ту се Скерлићу замера и што употребљава речи као *сујета, земљорадник, надменост, самоопредељење, независност, труле* (требало би *трухле!*), *неопходно, невероватан, наслов, подвиг, услов* итд. Полемика која је следила (Ј. Скерлић, *Филолошки догматичари и књижевни језик*, СКГ, фебруар 1907, прештампано у књизи *Писци и књиге III*, 153–158, и Ј. Живановић, *Одговор г. Ј. Скерлићу*, Бранково коло, XIII (1907), 279–285) показала је да Скерлићу недостаје схватање потребе граматичке стабилности у модерним стандардним језицима, а Живановићу ширина у прихватању лексике без које такав језик не може вршити своју функцију у друштву.

бију били су свакако добрим делом преузимани од Срба из тих земаља. У сваком случају, развој код Срба ишао је смером супротним од оног који је иначе нормалан: управо у доба коначног уобличавања књижевног језика, дакле онда кад се у другим нацијама по правилу остваривало потпуно јединство тог језика, међу Србима су се усталиле разлике.

Истовремено, устаљивала се предвојеност српског књижевног језика и у погледу екавског и ијекавског изговора. Одушевљење за Вуково дело навело је у своје време многе писце из екавских крајева да почну писати ијекавски.⁹ Иако су се међу тим писцима налазили и неки од најугледнијих, појава никад није узела ширег маха. У доба после 1878. ијекавски су стално писали једино Ђура Даничић и његов ученик Јован Живановић. Неколицина других аутора служила се ијекавицом само у појединим делима, међу другима, Лаза Лазаревић, Змај Јован Јовановић, Стеван Сремац, преводилац Драгиша Станојевић, етнолог Тихомир Ђорђевић, историчар Љубомир Ковачевић и филолог Радивој Врховац.¹⁰ Оваква је пракса временом бивала све ређа, да се у последњој деценији пред Први светски рат сведе на списе остарелог али упорног Јована Живановића. Више није било изгледа да се књижевни језик Срба уједначи тиме што би се уопштио ијекавски изговор. Србија и Војводина, области где су се налазила најјача политичка и културна средишта српског народа, остале су при домаћој екавици, док је ијекавица задржана као ознака језика западнијих крајева.

⁹ Вид. о томе у одељку *Ијекавско писање код Срба екаваца* у поглављу *Доба победе народног језика (1804–1878)* ове књиге.

¹⁰ О тој појави говори, уз помен већине наведених аутора, Ј. Скерлић, *Источно или јужно наречје*, СКГ, XXX (1913), 764–765.